

Posudok na habilitačnú prácu Mgr. Lukáša Zámečníka, Ph.D.
„Investigations of Explanatory Strategies in Linguistics“
Berlin/Boston: De Gruyter – Olomouc: Palacký University
Olomouc, 2023, 288 s.

Monografia Lukáša Zámečníka *Investigations of Explanatory Strategies in Linguistics* predstavuje metodologicky zásadný a poctivo vystavaný príspevok k vyjasneniu povahy a formy vedeckého vysvetlenia v modernej, resp. súčasnej lingvistike. Autor nás od prvých strán konfrontuje s otázkami, čo vlastne znamená vysvetľovať lingvistické javy a či je vôbec lingvistické vysvetlenie *sui generis* možné?! Hoci je lingvistika bohatá na deskriptívne teoretické rámce, formálne (aj kvantitatívne) modely či empirické generalizácie, explicitná reflexia vysvetľovacej praxe zostáva fragmentovaná, často implicitná a metodologicky konzervatívna. Knižný vklad Lukáša Zámečníka je vydareným počinom, ako túto prax systematizovať, kriticky preveriť a invenčne rozvinúť, čerpajúc pritom z bohatej tradície filozofie vedy. Konkrétne, nadväzujúc najmä na diskusiu o kauzálnych a nekauzálnych explanáciách, autor rekonštruuje, porovnáva a kriticky hodnotí hlavné stratégie a koncepcie vysvetlenia, ktoré formovali modernú lingvistiku (systémové, formálne a funkcionálne) a následne navrhuje originálny, na princípoch založený model explanácie, ktorého prípadom je aj topologický model vysvetlenia (inšpirovaný P. Hunemanom a D. Kostícom). Monografia nie je len prehľadom explanačných stratégií v lingvistike. Jej hlbšou ambíciou je obohatiť filozofiu lingvistiky o užitočný aparát filozofie vedy a zároveň využiť lingvistiku ako testovacie pole pre všeobecné teórie vedeckého vysvetlenia. V tomto zmysle sa autor obracia ako na lingvistov zaujímajúcich sa o základy svojej disciplíny, tak aj na filozofov vedy, ktorí sa zaoberajú viacerými modelmi explanácie, presahujúcimi oblasť fyziky či biológie. Autor už v prvej kapitole formuluje východisko svojej práce: Lingvistika historicky oscilovala medzi opisom a vysvetlením bez toho, aby bolo jasné, v akom zmysle ide o lingvisticky autonómne vysvetlenie. Kniha je v podstate rozsiahlym pokusom vyriešiť túto dilemu.

Skôr ako prejdem k prezentácii štruktúry, myšlienkového jadra i metodologických kvalít práce, hneď na úvod chcem zdôrazniť, že habilitačná práca Mgr. Lukáša Hadwigera Zámečníka, Ph.D., predstavuje originálny a relevantný príspevok nielen k filozofii vysvetlenia, ale aj k metodológii humanitných a spoločenských vied. Niet pochyb o tom, že práca napĺňa kritériá habilitačných prác v odbore filozofia a habilitačnej komisii vrele odporúčam udeliť autorovi vedecko-pedagogický titul **docent**.

Obsahové jadro práce je štruktúrované v piatich kapitolách, no nemenej dôležitá a zaujímavá je aj séria 21 príloh, v ktorých autor koncízne objasňuje viaceré kľúčové pojmy a kategórie, s ktorými sa postupne stretáme v jednotlivých kapitolách.

Ako som už spomenul, východiskom myšlienkovvej línie autora je dilemma formulovaná v úvodnej kapitole: Pokiaľ lingvistika trvá na čisto lingvistických základoch, riskuje, že sa zredukuje na čisto deskriptívnu disciplínu; ak hľadá skutočnú silu vysvetlenia, musí si požičiavať pojmy z iných disciplín (biológia, kognitívne vedy, psychológia a pod.), čím stráca svoju autonómiu. Táto dilema sa vinie históriou lingvistiky. Autor v kapitolách 3 až 5 citlivo rekonštruje viaceré teoretické tradície, vrátane Sausserovho a Hjelmslevovho štrukturalizmu, Chomského generativizmu či kvantitatívnej (G. Altmann), resp. systémovo-teoretickej lingvistiky (R. Köhler) a ukazuje, ako každá z nich stelesňuje odlišnú stratégiu vysvetlenia. A hoci každá stratégia sa podľa autora usiluje určitým spôsobom vypořiadat'

s danou dilemou, žiadna z nich nedokáže kompletne zabezpečiť lingvisticky autonómne vysvetlenie bez toho, aby sa do nej nevkradli predpoklady z iných disciplín alebo aby sa vysvetlenie nezredukovalo na číry opis vzťahov medzi jazykovými prvkami.

Hlavné myšlienkové nástroje, ktoré autor využíva pri rekonštrukcii, analýze, hodnotení a napokon aj vlastnom návrhu, predstavuje v druhej kapitole práce s názvom *Philosophy of Scientific Explanation*. Tu autor poskytuje rozsiahlu a dôkladnú rekonštrukciu filozofie vedeckého vysvetľovania od Hempela až po najnovšie príspevky, mapujúce najmä problematiku nekauzálnych vysvetlení. Lukáš Zámečník sa nezaujíma o modely vysvetlenia len v abstraktnej rovine, ale prihliada najmä na tie ich aspekty, ktoré môžu dať zmysel ich využitiu v lingvistike. Na tomto pozadí autor predstavuje aj svoj vlastný model vysvetlenia založeného na princípoch. Tento model presúva dôraz zo zákonov, príčin alebo mechanizmov na princípy, ktoré obmedzujú alebo štruktúrujú lingvistické systémy. Autor termínom „vedecký princíp“ rozumie „univerzálne pravidlo, ktoré vyjadruje nevyhnutné a nemenné vlastnosti systému z hľadiska štruktúry systému alebo procesu prebiehajúceho v systéme“ (s. 42). Tento krok je koncepčne významný, pretože autorovi umožňuje zaobchádzať s lingvistickými vysvetleniami ako s nekauzálnymi, bez toho, aby ich zredukoval na číre opisy. Každý adekvátny model vysvetlenia si tak vyžaduje (medzi premisami explanansu) explanačný vedecký princíp (s. 43).

V tretej kapitole L. Zámečník rekonštruje systémové vysvetlenie cez prizmu klasického štrukturalizmu, pričom sa zameriava predovšetkým na Saussura a Hjelmsleva. Štrukturalistické vysvetlenie je tu založené na myšlienke, že jazykové prvky sa vysvetľujú ich pozíciou v systéme opozícií. Vysvetlenie je tu skôr relačné a holistické ako kauzálne. Systémové vysvetlenie sa dá chápať ako vysvetlenie založené na princípoch – konkrétne na p. arbitrárnosti a p. analýzy. Tieto princípy odpovedajú na otázku, prečo musia mať jazykové systémy určité vlastnosti, ak majú vôbec fungovať ako systémy. Autorova ústretová rekonštrukcia ukazuje, v akom zmysle je možné štrukturalizmus aspoň čiastočne obhájiť pred obvinením z triviálneho deskriptivizmu a začleňuje ho do širšieho kontextu explanačných prístupov.

Štvrtú kapitolu autor venuje generatívnej gramatike Noama Chomského. Generativizmus býva zvyčajne prezentovaný ako paradigmatický rámec lingvistických vysvetlení. Lukáš Zámečník však zdôrazňuje, aj keď generatívne gramatiky opisujú súbor dobre formovaných výrazov jazyka, nevysvetľujú, prečo majú jazyky také vlastnosti, aké majú. Princíp rekurzie, na ktorý sa generativizmus často odvoláva, je podľa autora nedostatočný. Funguje skôr ako výpočtový alebo kognitívny postulát než ako lingvistický princíp. Bremeno vysvetlenia sa presúva na mimojazykové predpoklady o kognitívnych schopnostiach, biológii alebo evolúcii, čo narušá autonómnosť lingvistickej explanácie.

Piata a zároveň najrozsiahlejšia kapitola monografie je venovaná funkcionálnemu vysvetleniu, s ktorým sa môžeme stretnúť v kvantitatívnej a systémovo-teoretickej lingvistike (Altmanna, Köhlera či Hřebíčka). Tu je Zámečníkov prístup sympatický aj kritický. Funkcionálne vysvetlenie považuje za najslubnejší pokus o prekonanie dilemy medzi opisom a vysvetlením, pretože sa výslovne zameriava na vysvetľujúce zákony (lingvistické zákony, princípy invariance, princípy optimalizácie), ktoré nie sú čisto formálne a nie sú ani redukovateľné na externé príčiny. Autor tu ponúka podrobnú rekonštrukciu systémovo-teoretickej lingvistiky, pričom osobitnú pozornosť venuje dvom jej významným prvkom: funkcionálnej analýze (inšpirovanej Hempelom) a koncepcii lingvistického zákona. Ukazuje, ako viaceré princípy (p. invariantnosti systémovej štruktúry, p. zloženosti) fungujú ako vysvetľujúce obmedzenia lingvistických distribúcií a pravidielností, no zároveň poukazuje aj

na viaceré pretrvávajúce problémy (napríklad nejednoznačnosť funkčných ekvivalentov). V záverečnej časti piatej kapitoly autor argumentuje v prospech topologického modelu vysvetlenia, ktorý možno prepojiť s lingvistickými systémami, ich topologickými vlastnosťami a prípustnými transformáciami. Lingvistické systémy tak možno vysvetliť ich polohou v priestore možných štruktúr, ktoré sú obmedzené skôr topologickými vzťahmi než funkčnými cieľmi. Vysvetlenie tak ukazuje, prečo sú určité štruktúry stabilné vzhľadom na topológiu priestoru systému.

Originalita autorovej práce sa neobmedzuje na jeden konkrétny návrh, ale ukazuje sa v citlivej, no zároveň kritickej analýze rôznych výskumných programov lingvistiky a v obojstranne obohacujúcej interakcii medzi konceptuálnym aparátom filozofie vedy a teoretickou tradíciou lingvistiky. K predloženej práci nemám žiadne podstatné pripomienky, naopak, sám som v nej našiel veľa podnetov pre vlastnú prácu v oblasti filozofie explanácie.

V zostávajúcej časti svojho posudku autorovi ponúkam do diskusie niekoľko otázok, ktoré nadväzujú na určité predpoklady či tézy jeho práce, prípadne poukazujú na ďalšie aspekty problematiky, ktorým sa síce explicitne nevenoval, no s problematikou explanácie (v lingvistike) súvisia. Nechávam na autorovom zvážení, ktoré z otázok považuje za relevantné a bude sa im v odpovedi venovať.

1. Vo filozofii vedy sú kritériá niektorých modelov explanácie formulované tak, že ich buď nejaký súbor informácií spĺňa alebo nespĺňa, kým iné prístupy k explanácii (napr. Lewisov prístup, Strevensov kairetický model) pripúšťajú, že určité vysvetlenia sú lepšie než iné. Prikláňa sa autor pri lingvistickej explanácii – aj vzhľadom na preferenciu topologického modelu vysvetlenia – skôr ku kategorickému chápaniu kvality explanácií alebo vidí (aspoň v niektorých prípadoch) priestor aj pre odstupňované hodnotenie vysvetlení ako lepších či horších?
2. Autor na s. 216 charakterizuje explanandum topologického vysvetlenia takto: „Fakt G je topologicky vysvetlený topologickými vlastnosťami T_i topologického priestoru P.“ Má, podľa autora, význam rozlišovať pri topologických explanáciách fakty o konkrétnych javoch a fakty o všeobecných (univerzálnych alebo štatistických) pravidelnostiach?
3. Jazykové systémy sú (čiastočne) konštituované jazykovými pravidlami a s jazykovými pravidlami sa obvykle spája aj normativita (v zmysle schopnosti odlišiť syntakticky, sémanticky alebo pragmaticky správne použitie jazykových výrazov od nesprávneho použitia). Vníma autor normativitu v pozadí jazykových pravidiel ako faktor, ktorý by si zaslúžil pozornosť aj v prípade niektorých lingvistických vysvetlení? Alebo je normativitu možné redukovať na určitú empirickú dispozíciu, či prípadne nie je vôbec relevantná pre lingvistické vysvetlenia?
4. Autor sa počas celej práce odvoláva na predpoklad rozdielu medzi opisom a vysvetlením. Zaujímalo by ma však, či by predsa len nebol ochotný pripustiť, že existujú opisy, ktoré majú explanačnú silu, ako aj opisy, ktoré ju nemajú. Mám na zreteli napríklad oblasť mechanickej explanácie. Nemožno chápať opis kauzálnych mechanizmov za explanačne relevantný opis?

Záverom môžem len zopakovať, že habilitačná práca Lukáša Zámečníka je originálnym príspevkom do filozofie explanácie i metodológie lingvistiky, ktorý môže byť inšpiráciou a východiskom nadväzujúceho výskumu v oboch oblastiach. Náročnosť témy nebola pre autora prekážkou systematickej analýzy a zrozumiteľnej expozície. Čitateľ sa tak vďaka

autorovmu jasnému štýlu písania a transparentnej prezentácii kľúčových teoretických prvkov dostáva do jadra modernej diskusie o explanácii v lingvistike i filozofii vedy. Autor je pri písaní intelektuálne poctivý, no zároveň aj intelektuálne skromný. Tam, kde vidí limity svojej kompetencie, nebojí sa ich priznať a netvrdí viac, než je schopný argumentačne podložiť. Kvality habilitačnej práce *Investigations of Explanatory Strategies in Linguistics* jednoznačne potvrdzujú, že Mgr. Lukáš Hadwiger Zámečník, Ph.D. si zaslúži priznanie vedecko-pedagogického titulu „doc.“ v odbore filozofia.

Bratislava 31. 1. 2026

doc. Mgr. Lukáš Bielík, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
oponent